

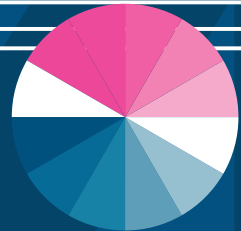
FRIEDRICH NAUMANN
STIFTUNG Für die Freiheit.

Redovni ekonomski izvještaj

FRIEDRICH
NAUMANN
FONDACIJE

BiH

Četvrti kvartal 2021.

Izdavač

Friedrich Naumann Foundation for Freedom
Western Balkans
Bulevar Kneza Aleksandra Karadjordjevica 13/A8, 11040 Belgrade, Serbia
00 381 11 3066824
westbalkan@fnst.org
<http://westbalkan.fnst.org>

/freiheit.org

/FriedrichNaumannStiftungFreiheit

/FNFreiheit

Autor/i

Admir Čavalić
Faruk Hadžić
Damir Bećirović

Urednik

Adnan Huskić

DTP

Jilduza Pajazetović, Selmir Pajazetović

Datum

April, 2022.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Četvrti kvartal 2021. godine	5
3. 2022 – Godina izazova (specijalni osvrt)	9
4. Istraživanje stavova o digitalnoj transformaciji u BiH	24
5. Zaključci i preporuke	39
6. Izvori	43

1 Uvod

Četvrti kvartal 2021. godine pravi uvod za jedan od najizazovnijih perioda poslijeratne ekonomije Bosne i Hercegovine. Građani i privrednici direktno osjete sve negativne efekte aktuelne krize, ali i izostanak adekvatne ekonomske politike kod domaćih donosioca odluka. U okviru Izvještaja Friedrich Naumann fondacije (FNF) za zadnji kvartal prethodne godine, navode se osnovne karakteristike ekonomske realnosti ovog kvartala, uz ključne izazove za ekonomiju. Kao što je navedeno u trećem FNF izvještaju, procjena je da je ekonomija u 2021. godini rasla oko tri posto. Isti, moguće i viši rast, očekivan je i u 2022. godini, barem do ratnih dešavanja u Ukrajini. Izvještaj donosi makroekonomsku analizu i rezultate primarnog istraživanja u vezi s procesom digitalne transformacije bosansko-hercegovačke privrede. Za razliku od ranijih FNF izvještaja, ovaj izvještaj se fokusira na niz preporuka za različite nivoe vlasti u Bosni i Hercegovini. Autori izvještaja se iskreno nadaju da će se neke od preporuka implementirati u narednom periodu.

2 Četvrti kvartal 2021. godine

U četvrtom kvartalu 2021. godine, Međunarodni monetarni fond (MMF) u svojim prognozama smanjio je ekonomski rast Bosne i Hercegovine na 2.8% za 2021. godinu. Ovaj podatak naveden je u polugodišnjem izvještaju MMF-a Svjetski ekonomski izgledi. Kada je riječ o 2022. godini, MMF predviđa rast od 3.2%. Predviđanja su nešto niža od Bečkog instituta koji navodi da će domaća ekonomija rasti za 3.7% u 2022. godini. Najviše optimizma nude prognoze Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) koje navode da je bosanskohercegovačka ekonomija rasla 4.5% u 2021. godini i 3% u 2022. godini. Odjel za istraživanja i savjetovanje Raiffeisen banke u BiH prognozira i veći rast u 2022. godini – 3.8% u odnosu na prethodnu godinu. EBRD u svom izvještaju navodi da je izvoz roba i usluga porastao za više od 50 posto u realnom iznosu u odnosu na prethodnu godinu, uslijed snažnog oporavka EU, glavnog izvoznog tržišta Bosne i Hercegovine, i premašio je nivo iz 2019. kako u realnom tako i u nominalnom smislu. Kratkoročni pokazatelji trgovine i industrije ukazuju na nastavak ekspanzije industrijske proizvodnje i usluga u trećem kvartalu. EBRD kao ključne prioritete za 2022. godinu navodi:¹

- **Post-COVID-19 oporavak** kroz intenziviranje javnih ulaganja i strateško planiranje za veća kapitalna izdvajanja. EBRD smatra da bosanskohercegovačke vlasti nemaju obuhvatnu investicionu strategiju te da je investicioni proces često usporen zbog nedostatka lokalnih kapaciteta, izvora finansiranja, ali i političkih nesporazuma.
- **Reforma velikih javnih poduzeća** bi trebala biti intenzivirana. Bosna i Hercegovina, kako navodi EBRD, još ima veliki i neefikasan javni sektor. Uspostavom jasnog prava vlasništva, ključnih indikatora performansi i efektivnog sistema upravljanja, unaprijedile bi se performanse čitavog sektora,

¹ EBRD, (2021), Country Assessments: Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewi7glGRw9D2AhXSCuwKHfBGAcYQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fpublications%2Ftransition-report-202122-bosnia-and-herzegovina&usq=AOvVaw1KKFN-23Fqx3rC1xsJGvt6> (01.03.2022.)

s pozitivnim eksternalijama na privatni sektor i čitavu ekonomiju.

- **Finansijska stabilnost** bi se trebala aktivnije pratiti i supervizorske aktivnosti bolje koordinisati. Iako je to bilo uspješno tokom COVID-19 pandemije, ne postoji centralizovan okvir za djelovanje. Pored toga, postoje određene prepreke za rješavanje pitanja loših kredita.

Ono što je posebno obilježilo ovaj kvartal je inflacija, odnosno negativni efekti globalne inflacije po bosanskohercegovačku ekonomiju. Posebno su ugroženi oni koji imaju niske dohotke i posljedično najviše osjete poskupljenja određenih proizvoda. COVID-19 pandemiju u četvrtom kvartalu obilježava Omikron soj virusa. U pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine, još uvijek su bile aktuelne COVID-19 mjere pa je u novembru zabilježen protest ugostitelja s područja Tuzlanskog kantona protiv mjera kojima im je rad bio ograničen do 21 sat.

Kamatne stope nisu rasle u posmatranom kvartalu niti postoje pretpostavke da značajnije rastu tokom 2022. godine. Bankarski sektor je iskoristio 2021. godinu kako bi se oporavio, odnosno stabilizirao poslovanje. Kako navodi i direktor Agencije za bankarstvo FBiH, „dugoročno, pozicija banaka i ostalih subjekata bankarskog sistema jača se kroz nastavak razvoja regulatornog okvira i zadržavanje regulatornog i supervizorskog pristupa koji je usklađen s relevantnim direktivama i uredbama EU.“²

Ono što je obilježilo ovaj kvartal odnosi se na:

- Najavu uvođenja sankcija za određena fizička i pravna lica u Bosni i Hercegovini. Također, određeni predstavnici međunarodne zajednice prvi put otvoreno predstavljaju ideju

² Durkić R., (2021), Mahmuzić: Bankarski sistem je stabilan, ali treba izbjeći konflikte i fokus vratiti na ekonomiju, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/finansije/mahmuzic-bankarski-sistem-je-stabilan-ali-treba-izbjeci-konflikte-i-fokus-vratiti-na-ekonomiju/211224038> (01.03.2022.)

o ekonomskim sankcijama ili tačnije izostanku podrške entitetu RS.³ Sve navedeno se ostvarilo početkom 2022. godine, kada Sjedinjene Američke Države objavljuju sankcije Miloradu Dodiku, predsjedniku SNSD-a i članu Predsjedništva BiH iz reda Srba, kao i banjalučkoj Alternativnoj televiziji te još nekolicini osoba. Tokom 2022. godine ekonomske sankcije će postati popularnim fenomenom na globalnom nivou, tj. iste su usmjerene protiv Rusije, zbog njene invazije na susjednu Ukrajinu.

- Energetsku krizu, odnosno rast cijena prirodnog plina i električne energije za privredne subjekte. Pritom treba navesti da Bosna i Hercegovina sve više trpi efekte energetske tranzicije. Rast cijena prirodnog plina se nastavio tokom 2021. godine. Ovim je najviše pogođen Kanton Sarajevo jer građani koriste ovaj energent tokom sezone grijanja. Kantonalna vlada je morala reagovati. Kada je riječ o električnoj energiji, počelo se s izmjenom ugovora s privrednim subjektima kako bi se formalizirao rast cijene električne energije za ovu kategoriju korisnika.
- Nedostatak radne snage. Početkom novembra 2021. godine, odbori Udruženja prerađivačke industrije Privredne komore, Udruženja metalne i elektroindustrije – UMEI, Udruženja za tekstilnu, kožarsko-prerađivačku i gumarsku industriju, Udruženja hemijske industrije i industrije plastike, Udruženja šumarstva i drvne industrije, Grupacije automobilske industrije i Grupacije namjenske industrije su došli do konkretnih prijedloga koji će u narednom periodu, kako je navedeno, znatno olakšati poslovanje. Naglašeno je da je potrebno omogućiti uvoz potrebne radne snage.⁴ Ovim se

3 Hambo S., (2021), Ministar vanjskih poslova Njemačke za Klix.ba: Nećemo slati novac u entitet koji radi na uništenju BiH, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/ministar-vanjskih-poslova-njemacke-za-klix-ba-necemo-slati-novac-u-entitet-koji-radi-na-uništenju-bih/211111044> (02.02.2022.)

4 FENA, (2021), Firme u FBiH traže da se omogući uvoz radne snage, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/firme-u-fbih-traze-da-se-omoguci-uvoz-radne-snage/211102090> (03.02.2022.)

otkriva paradoks da u zemlji visoke nezaposlenosti nedostaje radne snage.

- Omikron soj virusa je obilježio zadnji kvartal 2021. godine. Ono što je karakteristično za ovaj soj koronavirusa je da se brzo širi, ali sa slabijim simptomima. Na početku je to uzburinilo globalna tržišta i izazvalo opšti pesimizam, ali će se kasnije pokazati da je možda upravo ovaj soj odgovoran za „okončanje pandemije“. Tržišta nastavljaju egzistirati u postpandemijskoj realnosti.
- Inflatorni efekti su se već uveliko osjećali u četvrtom kvartalu 2021. godine. Tako se, npr., navodi da je cijena dizel goriva u prvoj i drugoj sedmici januara te godine bila 1,80 KM, dok je na njenom kraju minimalno iznosila 2,27 KM, a kreće se i do 2,46 u zavisnosti od benzinske pumpe.⁵ Posebno zabrinjava rast cijena prehrambenih proizvoda i energije. Ovo stvara izuzetan pritisak na one s minimalnim dohotkom, ali i na ostatak populacije.

U nastavku će se dati osvrt na aktuelne ekonomske izazove.

5 Pamuk M., (2021), Ovih pet proizvoda je najviše poskupjelo u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/ovih-pet-proizvoda-je-najvise-poskupjelo-u-bosni-i-hercegovini/211020138> (02.02.2022.)

3 2022 – Godina izazova (specijalni osvrt)

Aktuelna godina nosi posebne izazove, i to, prije svega, zbog tri faktora: globalne inflacije, energetske krize i rata u Ukrajini. Sva tri faktora uticaja nose negativne ekonomske posljedice po Bosnu i Hercegovinu, kao i region Zapadnog Balkana. Ono što posebno zabrinjava jeste mogućnost stagflacije, kako na globalnom nivou, tako i na nivou Bosne i Hercegovine.

Sve do 70-ih godina prošlog vijeka, u ekonomskoj teoriji se smatralo da je istovremeno nemoguće imati i inflaciju i rast nezaposlenosti. Jedna pojava je isključivala drugu. Ako imate nezaposlenost, država se treba zadužiti ili printati novac, koji će se iskoristiti da se pokrenu recimo građevinski radovi, kroz koje će se zaposliti oni radnici bez posla, čime se stimuliše ekonomija i smanjuje nezaposlenost. Kada se nezaposlenost toliko smanji da više ne može stimulisati ekonomsku aktivnost, onda bilo kakav daljnji rast broja zaposlenih osoba samo dovodi do pregrijavanja ekonomije i inflacije. Borba s inflacijom dovodi do rasta nezaposlenosti i pada ekonomske aktivnosti i tako sve ukруг. Ipak, početkom 70-ih se došlo do istovjetne pojave i nezaposlenosti i inflacije.

U oktobru 1973. godine, u nadi da će povratiti teritoriju izgubljenu od Izraela tokom trećeg arapsko-izraelskog rata, egipatske i sirijske snage pokrenule su koordiniran napad na Izrael na Yom Kippur, najsvetiji dan u jevrejskom kalendaru. SAD i druge zemlje zapadne Evrope su stale na stranu Izraela, što je dovelo do nezadovoljstva arapskih zemalja. Upravo su arapske članice OPEC-a, kao odgovor na podršku SAD-a i zemalja zapadne Evrope Izraelu tokom Yomkippurskog rata, odlučile četiri puta povećati cijenu nafte na skoro 12 dolara po barelu, uz zabranu izvoza nafte u SAD, Japan i Zapadnu Evropu, koji su zajedno trošili više od polovine svjetske proizvodnje nafte. Iako je embargo na naftu ukinut 1974. godine, cijene nafte su ostale visoke, a većina svjetskih ekonomija nastavila je stagnirati tokom 1970-ih uz rast cijena – inflaciju.

Danas su možda uzroci nešto drugačiji, jednim dijelom zbog pandemije COVID-19, gdje je ogromni inicijalni paket pomoći bio

uzrok za pojavu inflacije, uz rast cijene energenata posljednjih mjeseci. Međutim, invazija Rusije na Ukrajinu dovela je do novih problema i značajnog rasta barela nafte na svjetskom tržištu, zbog manje proizvodnje, a veće potražnje, uz brigu da se daljnji rast cijena nafte može odraziti na buduća očekivanja građana. SAD i EU još uvijek oklijevaju da uvedu sankcije na ruski izvoz nafte i plina jer su zabrinuti zbog reperkusija na snabdijevanje Evrope energijom i vrtoglavih cijena nafte i benzina. Ako Zapad zabrani rusku naftu, cijene sirove nafte na svjetskom tržištu mogle bi skočiti na 150 dolara po barelu.

Tržišta, općenito, ne vole neizvjesnost, koja dovodi do generisanja panike i straha među građanima i ulagačima. Trenutni nivo krize se ne smije ni podcijeniti, jer uključuje velike svjetske sile na suprotnim stranama. S jedne strane stoji Rusija, druga najveća vojna sila na svijetu, a s druge strane, za sada neutralni NATO savez, kada je u pitanju direktna konfrontacija s Rusijom. Koliko je značajan uticaj napada Rusije na Ukrajinu, moglo se vidjeti istog dana kada je cijena barela nafte odmah skočila za nekih osam posto, prelazeći psihološki nivo od 100\$ po barelu, prvi put od 2014. godine, uz daljnji rast gdje trenutna cijena iznosi preko 115\$ po barelu. Cijena prirodnog gasa je također u jednom danu povećana za oko 30%.

Posljedice jednog ovakvog sukoba treba posmatrati lokalno iz pozicije Bosne i Hercegovine i globalno na svjetskom nivou, što će se opet odraziti i na našu državu. Iako se smatra da takav jedan sukob neće uticati na BiH, treba napomenuti da Ukrajina predstavlja značajnog izvoznika žita i pšenice. Ukrajina je jedan od deset najvećih proizvođača raznih usjeva, uključujući žito i pšenicu. Prošle godine, Ukrajina je postala jedan od četiri najveća svjetska izvoznika žita, u rangu s Brazilom i Argentinom. U ovoj godini, predviđa se da će Ukrajina imati udio 12% svjetskog izvoza pšenice, 16% žita, 18% ječma i 19% uljane repice. Prognoze prije izbivanja sukoba su bile da će u ovoj godini izvoz žita iz Ukrajine biti oko 30,9 miliona tona. Inače, više od 40% ukrajinskog izvoza žita i pšenice ide na Bliski istok ili u Afriku.

S druge strane, ruska ekonomija je u velikoj mjeri ovisna o izvozu roba i prihoda od prodaje sirove nafte, naftnih derivata i prirodnog gasa, koji čine oko polovinu ruskog budžeta. Glavni ruski izvozni proizvodi su goriva i energenti, koji čine 63% ukupnog izvoza, od čega sirova nafta i prirodni gas čine 26%. Gledano prema kontinentima, 49,3% vrijednosti ruskog izvoza isporučeno je evropskim zemljama, dok je 42,2% isporučeno prema Aziji. Istina, Bosna i Hercegovina nema značajne, direktne trgovinske veze s Ukrajinom, ali ima s Rusijom u dijelu uvoza energenata. Samo u 2019. godini, Bosna i Hercegovina je napravila deficit u robnoj razmjeni s Rusijom od 1,4 milijarde KM.

Zapadne zemlje, koje su uvele posljednjih dana niz paketa sankcija prema Rusiji, ostavit će posljedice najviše po Rusiju, ali jednim dijelom i za svoje ekonomije. Sankcionisanje Rusije, koja je ujedno i 11. najveća svjetska ekonomija i jedan od najvećih proizvođača trajnih proizvoda, dovest će do veće inflacije, manjeg ekonomskog rasta i vrlo vjerovatno problema na finansijskim tržištima. S druge strane, uvođenje sankcija, odrazit će se i na samu Evropu, jer je Rusija jedan od najvećih proizvođača nafte u svijetu, ali i ključni dobavljač gasa za Evropu. Ako sankcije potraju, što može ograničiti svjetsku ponudu pojedinih proizvoda, poput proizvoda metalne industrije kakvi su niki i aluminij, Rusija može uzvratiti, što je već i najavljeno kroz namjerno podizanje cijene gasa i nafte. Rast cijena nafte se možda i može amortizovati ako bi zemlje članice OPEC-a povećale proizvodnju, konkretnije Saudijska Arabija, na molbu SAD-a, ali viša cijena energenata je sasvim izvjesna. S obzirom na to da Evropska unija ide putem energetske tranzicije, rast inflacije i u Evropskoj uniji, zbog više cijene energenata, bit će nastavljen i ove godine.

Drugi dio sankcija će biti usmjeren na tehnologiju i pristup svjetskom finansijskom sistemu, što je već i najavljeno, te i urađeno. Za razliku od trgovinske razmjene, gdje postoji međusobna zavisnost između Rusije i zemalja zapadne hemisfere, situacija je znatno drugačija kada je u pitanju pristup finansijama i tehnologiji. Sankcije SAD-a

znatno će pogoditi tehnološke kompanije iz Rusije, najprije kroz ograničavanje pristupa poluprovodnicima, raznim programskim rješenjima i, možda najozbiljnije – finansijskom sistemu. Svakako u ovoj situaciji da će najgore proći bankarski sektor, gdje su posljedice već osjetile banke poput VTB-a i Sberbanke, koja je već dobila nove vlasnike u Bosni i Hercegovini. Dodatno, ograničeni pristup Swift sistemu, u velikoj mjeri će naštetiti ruskoj ekonomiji, zbog ograničenog pristupa devizama, što je bitno u konačnici za branjenje rublje i obavljanje transakcija.

Inflacija u FBiH je po prvi put prešla dvocifreni iznos. Tako u februaru ove godine, indeksi su imali rast u odnosu na bazni period i to: ukupni indeks (CPI) – 10,3%, Indeks hrane – 19,5%, Električna energija, plin i drugi energenti – 17,8%. Trenutna situacija je sigurno i dosta teža, što će se tek pokazati naredni mjesec kroz statističke podatke. Inflacija se sada već ubrzano širi, izmakla je kontroli i svakim danom pravi ogromnu štetu našoj ekonomiji i društvu, na što je stručna javnost više puta upozoravala još tokom prošle godine, pozivajući donosioce odluka da donosu mjere koje će pomoći privredi i građanima u cijeloj državi.

Upozorenje je proteklih dana izdala i Centralna banka Bosne i Hercegovine, koja je upozorila da nas čeka snažan inflatorni pritisak u prvoj polovini ove godine, što je moguće i osjetiti prilikom svakodnevnih kupovina, dodatno naglašavajući da „sa srednjoročnog aspekta efekat koji ima smanjenje realnog raspoloživog dohotka stanovništva uslijed inflatornih šokova na realnu ekonomsku aktivnost, gdje će se buduća ekonomska aktivnost usporavati. Dodatno, upozorili su na ono što je progresivni dio ekonomske struke već najavio, a to je drugi inflacijski udar, kada radnici budu tražili usklađivanje većih plata, zbog stalnog rasta cijena. Prema Centralnoj banci Bosne i Hercegovine „postoje pritisci kroz spiralu plata i inflacije, i to ne samo zbog sindikalnih pritisaka za usklađivanje plata s rastom troškova života, nego i odliva kvalifikovane radne snage u inostranstvo“. Slične ocjene imao je i MMF, čija je Misija prilikom nedavne posjete Bosni i Hercegovini

saopštila da je neposredni ekonomski utjecaj rata u Ukrajini veliki porast cijena hrane i goriva, koji već ima teške posljedice na mnoga domaćinstva i preduzeća i koji će trajati određeno vrijeme.

Kretanje nivoa cijena – inflacije, ovisit će o više faktora, ali najbitniji je dužina trajanja invazije Rusije na Ukrajinu i način kako će se zemlje Evropske unije osigurati energentima u ovoj godini te koliko će ta zavisnost i dalje biti povezana s Rusijom.

Povećanje kamatnih stopa centralnih banaka, kao jedno od rješenja za borbu protiv visokog nivoa inflacije, napokon se desilo u SAD-u, gdje je FED polovinom ovog mjeseca povećao kamatnu stopu za 0,25%, što je prvo povećanje od 2018. godine, navodeći da je američka ekonomija dovoljno snažna i da će moći podnijeti nivo usporavanja koji sa sobom nosi povećanje kamatnih stopa. Kako ne bi dopustili da inflacija toliko eskalira u SAD-u, koja je na najvišem nivou od naftnih kriza iz '70-ih godina prošlog vijeka, posljednjih dana iz FED-a najavili su mogućnost čak i agresivnijeg povećanja kamatnih stopa ove godine, kako bi se inflacija vratila u okvir od dva posto, nadajući se da će se ipak time izbjeći recesija i pad zaposlenosti.

Nastavak rasta cijena – inflacije će u velikoj mjeri zavisiti od očekivanja radnika u vezi s usklađivanjem njihovih plata s rastom troškova života. Pritisak na povećanje plata radnika, dovest će do novog rasta cijena proizvoda i usluga, što će na kraju biti dosta teško kontrolisati. Anketa, koju je nedavno objavio Bloomberg, a koja je obuhvatila 18 zemalja i uključivala 20.000 ljudi, pokazala je da samo jedan od pet radnika u Španiji i jedan od četiri u Njemačkoj planira zatražiti povećanje plata. U Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje su kreatori politike posebno zabrinuti zbog obračuna viših plata, taj broj iznosi 30%, 40% u SAD-u i više od 70% u Indoneziji, Indiji i Ujedinjenim Arapskim Emiratima. U Bosni i Hercegovini, zbog relativno niskog nivoa plata radnika, vrlo vjerovatno da će doći do sindikalnog pritiska za povećanjem, što dodatno može otežati nivo poslovanja preduzeća.

Rast inflacije je nastavljen i značajno je veći u odnosu na prethodni izvještaj. Posljednji podatak za februar u vezi s nivoom kretanja cijena ukazuje da je inflacija u SAD-u iznosila 7,9% (5,3% u avgustu) 5,1% u Njemačkoj (4,1% u avgustu), 5,5% u Velikoj Britaniji (3,2% u avgustu), 9,2% u Rusiji (7,4% u avgustu) te 5,8% u eurozoni (3,1% u avgustu).

U odnosu na prethodni izvještaj i pregled, sve više se spominje ulazak u novu recesiju praćenu visokim nivoom kretanja cijena – inflacijom, što je najgora moguća ekonomska kombinacija. Sve više se kao mjera za suzbijanje inflacije navodi povećanje kamatnih stopa centralnih banaka, što je prije nekoliko dana uradio američki FED, povećavajući kamatne stope po prvi put od 2018. godine, uz najavu novih pet povećanja ove godine, čime će pokušati obuzdati inflaciju, što može biti praćeno ulaskom u recesiju. ECB za sada ne planira povećati kamatne stope, što ukazuje da u ovoj godini, a najvjerojatnije i u narednoj, ako ne bude drastičnog rasta cijena, neće doći ni do povećanja kamatnih stopa u Bosni i Hercegovini, kako na postojeće kredite s varijabilnom kamatnom stopom, tako ni na nove kredite.

Kako bi se izvršila procjena uticaja kretanja cijena na dohotke radnika, pripremljena je analiza u kojoj su prikazana kretanja indeksa potrošačkih cijena (CPI) sa svojim podindeksima kretanja prosječnih plata prema sektorima, omjerom izdataka i prosječnih plata te kretanja prosječnih cijena pojedinih proizvoda u Bosni i Hercegovini.

U svrhu procjene uticaja promjene cijena na dohodak radnika, potrebno je analizirati sklonosti potrošnje stanovništva prema određenim kategorijama. Posljednja provedena anketa o potrošnji stanovništva iz 2015. godine bila je osnova za procjenu uticaja cijena na dohodak radnika. Prema ovim podacima, u prosjeku, jedno domaćinstvo u Bosni i Hercegovini mjesečno troši 437,80 KM za hranu i piće, dok su izdaci za neprehrambene proizvode i usluge iznosili 981,68 KM, što je prikazano i u tabeli 1. Iz ovih

podataka se vidi da su ukupni mjesečni izdaci jednog domaćinstva iznosili 1.419,48 KM, te da se od tog iznosa 30,8% odnosi na hranu i piće, 9,4% na električnu energiju, plin, vodu i ostala goriva te 10,0% na prijevoz.

Upravo su ovo kategorije koje su imale najveće promjene tokom posmatranog perioda, što je i predmet ove analize.

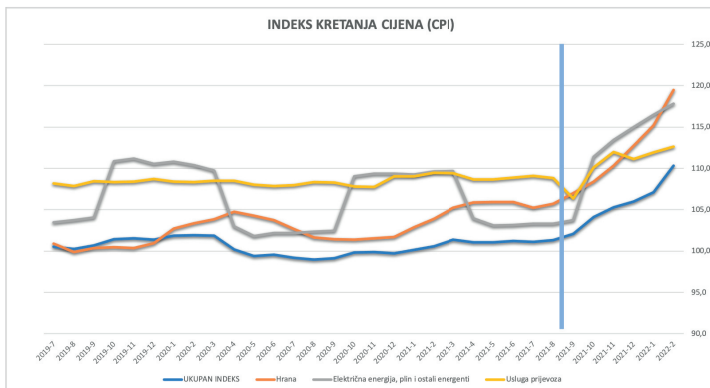
Tabela 1. – Prosječni mjesečni izdaci domaćinstava prema kategorijama u 2015. godini

RB	PROIZVOD	Prosječni mjesečni izdaci (KM)	Struktura u postocima
1	Ukupno hrana i piće	437,80	30,8%
2	Duhan	34,04	2,4%
3	Odjeća i obuća	69,55	4,9%
4	Stanovanje	250,86	17,7%
5	Električna energija, plin, voda i ostala goriva	133,20	9,4%
6	Pokućstvo	63,47	4,5%
7	Zdravstvo	54,04	3,8%
8	Prijevoz	141,75	10,0%
9	Komunikacije	63,42	4,5%
10	Rekreacija i kultura	29,12	2,1%
11	Obrazovanje	7,84	0,6%
12	Ugostiteljske usluge	31,41	2,2%
13	Usluge smještaja	5,47	0,4%
14	Ostali proizvodi i usluge	97,50	6,9%
15	Ukupna neprehrana	981,67	69,2%
16	Ukupno	1.419,47	100,0%

Izvor: Agencija za statistiku BiH

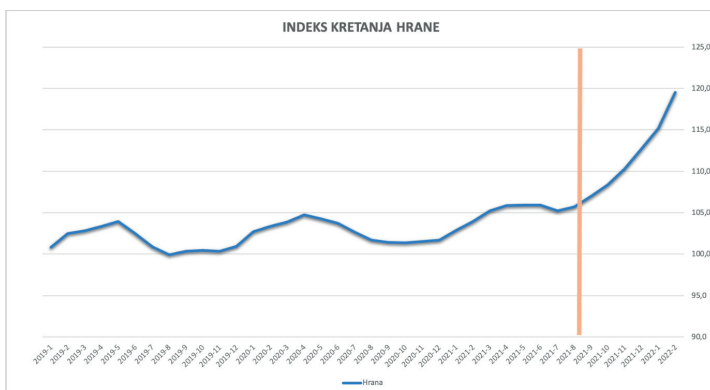
Kao i u prethodnom izvještaju, na osnovu prikazanih podataka o sklonosti potrošnji stanovništva moguće je zajedno s podacima o kretanjima cijena na tržištu utvrditi nivo promjena. U periodu januar 2019. – februar 2022. najveće promjene u kretanjima cijena desile su se u kategorijama potrošnje stanovništva koje kumulativno čine 50,2% ukupnih mjesečnih izdataka, a to su hrana i piće, električna energija, plin, voda i ostala goriva te prijevoz.

Slika 1. – Indeks kretanja cijena u Bosni i Hercegovini za period januar 2019 – februar 2022

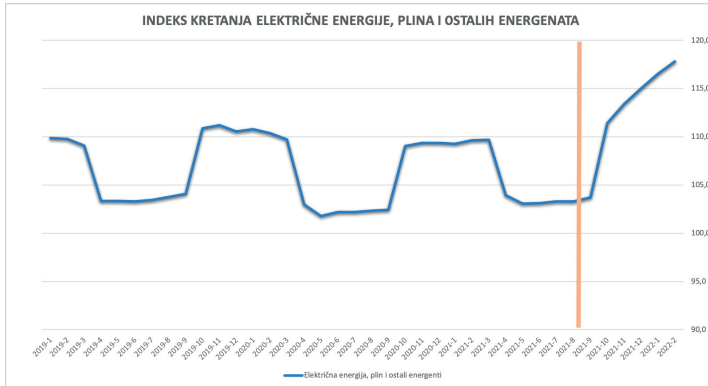
Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 2. – Indeks kretanja cijena hrane u Bosni i Hercegovini za period januar 2019 – februar 2022

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 3. – Indeks kretanja cijena električne energije, plina i ostalih energenata u Bosni i Hercegovini za period januar 2019 – februar 2022

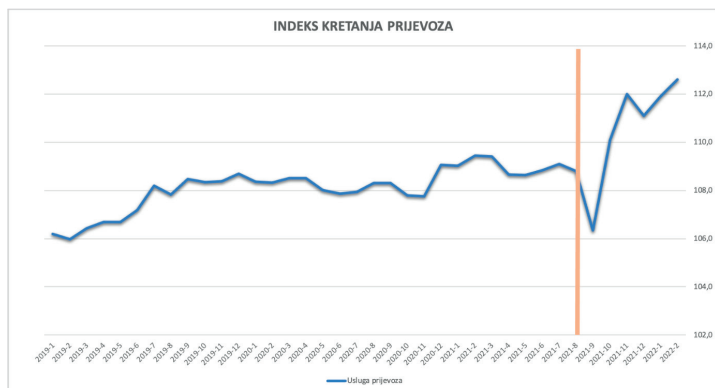

Izvor: Agencija za statistiku BiH

U odnosu na prethodni izvještaj, došlo je do naglog rasta vrijednosti indeksa prema svim posmatranim kategorijama, što se može vidjeti i grafički na slici 1. U posljednjem izvještaju, posmatrana su kretanja indeksa do avgusta 2021. godine, da bi se u ovom izvještaju i pregledu, pored navedenih podataka do avgusta 2021. godine, prikazali i podaci za narednih šest mjeseci, uključujući i tek objavljene i dostupne podatke za februar 2022. godine. Na slici 2. prikazana je vrijednost podindeksa hrane, koji je imao vrijednost rasta od 5,2% u avgustu 2021. godine u odnosu na bazni period. Ipak, u posljednjih nekoliko mjeseci dolazi do spiralnog i nekontrolisanog rasta cijena hrane, što se može vidjeti i grafički na slici 2., gdje je vrijednost indeksa u februaru povećana na nivo rasta cijena od 19,5% u odnosu na bazni period. Na slici 2. dodana je i vertikalna linija kako bi se posmatrao period promjene u odnosu na podatke iz prethodnog izvještaja. Prosječno posmatrano prema godinama, u 2019. godini prosječni godišnji nivo kretanja indeksa hrane je iznosio 1,6%, u 2020. godini 2,7%, u 2021. godini 6,6%, a trenutno u 2022. godini čak 17,4%.

Za razliku od kretanja indeksa cijena hrane u Bosni i Hercegovini, indeks kretanja električne energije, plina i ostalih energenata sa slike 3. ukazuje na uticaj sezonskih kretanja. U periodu koji je predmet analize može se vidjeti da postoje snažan rast nivoa kretanja indeksa od oktobra do aprila, nakon čega vrijednost indeksa pada i zadržava isti nivo sve do oktobra. Tokom ljetnih mjeseci vrijednost ovog indeksa se kreće u nivou do četiri posto, da bi nakon toga vrijednost u prosjeku bila blizu granice od 10%. Ipak, za razliku od prethodnih godina, kada tokom zimskog perioda cijena energenata poraste i zadrži na konstantnom nivou, tokom ove zime, sve od novembra dolazi do snažnog rasta cijena, koji je trenutno na duplo višem nivou nego je to bio slučaj prethodnih godina za isti period, što ukazuje da na rast cijena ne utiče samo sezonski faktor, nego i rast cijene energenata na svjetskom tržištu. Na slici 2. dodata je također linija koja ukazuje na nivo kretanja u odnosu na prethodni izvještaj te također usporedba s prethodnim godinama. Posmatrano prema godinama, može se vidjeti da je tokom 2019. godine prosječni rast indeksa kretanja energije iznosio 6,9%, tokom 2020. godine šest posto, u 2021. 7,4%, dok je trenutni nivo kretanja u 2022. godini čak 17,2%.

Slika 4. – Indeks kretanja cijena prijevoza u Bosni i Hercegovini za period januar 2019 – februar 2022

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Treći podindeks, koji je predmet ove analize, odnosi se na kretanja cijene prijevoza u Bosni i Hercegovini. Kao i na prethodnim grafikonima, dodata je linija kako bi se pratio nivo kretanja indeksa u odnosu na prethodni izvještaj. U prethodnom izvještaju navedena su očekivanja da će doći do rasta cijena energenata na svjetskom tržištu, što se pokazalo tačnim, uz dodatni šok na strani ponude zbog invazije Rusije na Ukrajinu, što je dovelo do trenutnih cijena goriva u Bosni i Hercegovini oko tri KM po litri goriva. Snažan rast cijena goriva, koji se još uvijek ne vidi na trenutnim statističkim podacima u Bosni i Hercegovini, doveo je do snažnog rasta i indeksa kretanja prijevoza, što se vidi i grafički na slici 4. Buduća kretanja cijene goriva će u velikoj mjeri zavisiti od dogovora SAD-a s drugim zemljama proizvođačima nafte oko povećanja ponude, poput Ujedinjenih Arapskih Emirata, Saudijske Arabije, Irana i Venecuele.

Analiza prosjeka prema godinama ukazuje da je tokom 2019. godine prosječni godišnji rast indeksa kretanja prijevoza iznosio 7,4%, tokom 2020. godine 8,2%, u 2021. godini 9,3%, a trenutni nivo u 2022. godini je 12,35. Detalji su prikazani grafički na slici 4.

Tabela 2. – Prosječne mjesečne plate u FBiH tokom 2021. godine

2021	FBiH	USK	TK	ZDK	KS	BPK	HNK	SBK	K10
XII	1.046,00	957,00	955,00	895,00	1.312,00	968,00	1.138,00	837,00	962,00
XI	1.022,00	964,00	933,00	883,00	1.264,00	934,00	1.124,00	826,00	955,00
X	999,00	920,00	908,00	863,00	1.243,00	907,00	1.082,00	806,00	949,00
IX	998,00	925,00	913,00	859,00	1.242,00	917,00	1.076,00	803,00	949,00
VIII	1.000,00	927,00	906,00	856,00	1.253,00	879,00	1.082,00	803,00	949,00
VII	995,00	929,00	899,00	858,00	1.256,00	889,00	1.082,00	798,00	941,00
VI	999,00	937,00	897,00	851,00	1.275,00	880,00	1.093,00	798,00	942,00
V	982,00	926,00	893,00	851,00	1.238,00	871,00	1.056,00	789,00	949,00
IV	990,00	920,00	906,00	852,00	1.251,00	865,00	1.054,00	793,00	945,00
III	996,00	930,00	910,00	854,00	1.247,00	877,00	1.087,00	802,00	967,00
II	951,00	933,00	861,00	813,00	1.194,00	849,00	1.027,00	759,00	898,00
I	974,00	925,00	891,00	857,00	1.227,00	852,00	1.046,00	771,00	903,00
RAZLIKA	72,00	32,00	64,00	38,00	85,00	116,00	92,00	66,00	59,00

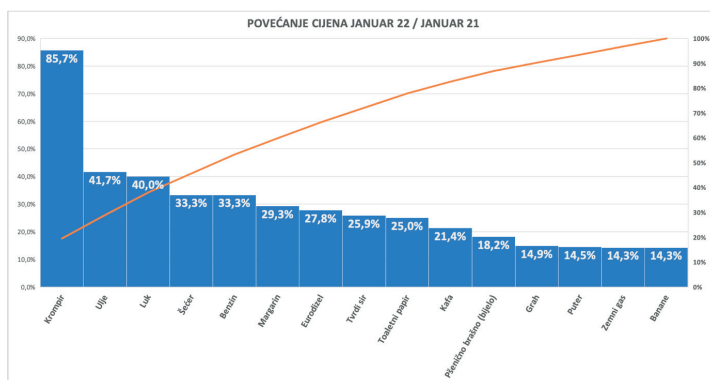
Izvor: Federalni zavod za statistiku FBiH

Kako bi se prethodno prikazani rast cijena usporedio s prosječnim kretanjima plata u FBiH, u tabeli 2., navedeni su mjesečni iznosi kretanja prosječnih plata za FBiH i većinu kantona. Analiza navedenih

podataka ukazuje da je tokom prošle godine prosječna plata u FBiH povećana za 72 KM, dok se povećanje prosječnih plata prema kantonima kretalo od 32 KM u USK, do 116 KM u BPK. Natprosječni rast plata, pored BPK, ostvaren je u KS i u HNK, dok je u ostalim kantonima rast bio ispod prosjeka u usporedbi s prosjekom FBiH.

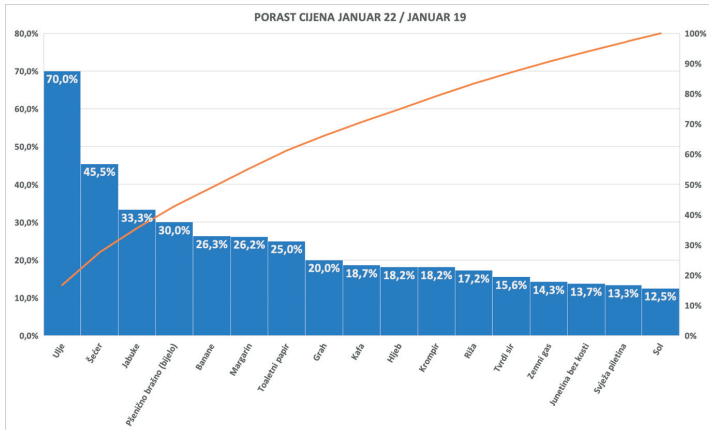
Pored navedenih indeksa kretanja cijena u Bosni i Hercegovini, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine vodi evidenciju kretanja prosječnih cijena pojedinih proizvoda. Za naš prikaz urađena je analiza kretanja cijena za 35 odabranih, različitih proizvoda u periodu januar 2019. – januar 2022. godine. Na osnovu analize navedenih podataka, koji su prikazani u aneksu dokumenta, te grafički na slici 7., 8. i 9., mogu se vidjeti povećanja cijena određenih proizvoda. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine garantuje istinitost navedenih podataka. U tabeli, koja je dio aneksa dokumenta, prikazane su sve pojedinačne cijene za period koji je predmet prethodnog izvještaja, te cijene za novi izvještaj, označene drugom bojom, kako bi se dodatno pratila kretanja cijena između dva navedena izvještaja.

Slika 7. – Prosječno kretanje cijena u Bosni i Hercegovini za period januar 2022/2021

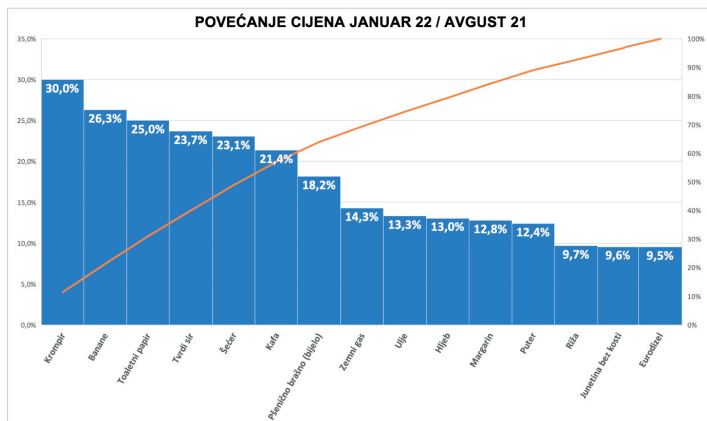
Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 8. – Prosječno kretanje cijena u Bosni i Hercegovini u odnosu na 2019. godinu

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 9. – Prosječno kretanje cijena u Bosni i Hercegovini za period januar 2022 / avgust 2021

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Na slici 7., urađena je analiza kretanja cijena u 2021. godini, gdje su se u odnos stavile cijene iz januara 2022. i januara 2021. godine. Prema ovim kretanjima, u Bosni i Hercegovini je u posmatranom periodu došlo do povećanja cijena krompira za 85,7%, ulja 41,7%, luka 40%, šećera 33,3%, benzina 33,3%, margarina 29,3%, dizela 27,8%, tvrdog sira 25,9%, toaletnog papira 25,0%, kafe 21,4%, pšenično brašno (bijelo) 18,2%, grah 14,9%, puter 14,5%, zemni gas 14,3% i banane 14,3%. Na osnovu ovih pokazatelja porasta se može vidjeti da je došlo do snažnog porasta cijena osnovnih životnih namirnica i izdataka za prijevoz, što su bitne kategorije u izdacima svakog domaćinstva.

Kako bi se usporedio rast cijena tokom 2021. godine, urađena je i analiza usporedbe cijena navedenih artikala u odnosu na 2019. godinu, gdje su analizirani podaci za januare, što je prikazano grafički na slici 8. Iz navedenih podataka se može vidjeti da je cijena ulja povećana za 70%, šećera 45,5%, jabuka za 33,3%, pšeničnog brašna (bijelo) za 30,0%, banana za 26,3%, margarina za 26,2%, toaletnog papira za 25%, graha za 20,0%, kafe za 18,7%, krompira i hljeba za 18,2%, riže za 17,2%, tvrdog sira 15,6%, zemnog gasa za 14,3%, junetine bez kosti za 13,7%, svježe piletine za 13,3% te soli za 12,5%. Navedene vrijednosti cijena ukazuju na značajan rast tokom perioda od tri godine, što smanjuje u konačnici kupovnu moć stanovništva.

U odnosu na prethodni izvještaj, urađena je i treća usporedba za period od pet mjeseci, koji se odnosi na period od januara 2022. godine i avgusta 2021. godine, što je povezano i s indeksom kretanja cijena hrane sa slike 2. U ovom periodu došlo je do značajnijeg rasta cijena gotovo svih proizvoda s liste od 35 posmatranih artikala. Na slici 9. grafički su prikazani procenti povećanja za navedeni period, gdje se može vidjeti da je cijena krompira povećana za 30,0%, banana za 26,3%, toaletnog papira za 25,0%, tvrdog sira za 25,7%, šećera za 23,1%, kafe za 21,4%, pšeničnog brašna (bijelo) za 18,2%, zemnog gasa za 14,3%, ulja za 13,3%, hljeba za 13,0%, margarina za 12,8%, putera za 12,4%, riže za 9,7%, junetina bez kosti za 9,6% te eurodizela za 9,5%. Ovakav rast cijena za samo nekoliko mjeseci

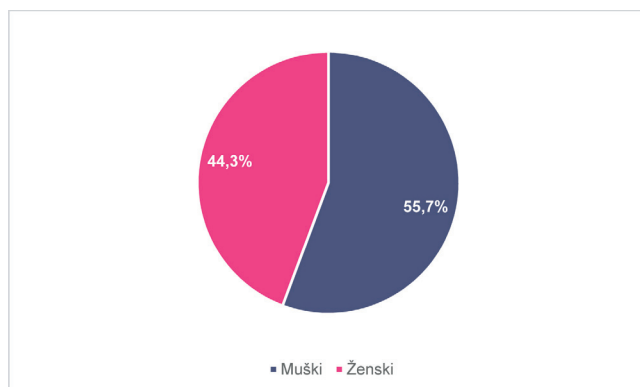
ukazuje da prosječni radnik u Bosni i Hercegovini treba izdvojiti veći dio svog dohotka svaki mjesec za izdatke za hranu.

Ovaj nivo rasta cijena može dovesti u srednjem roku i do istovremene pojave inflacije i stagnacije, gdje su mjere za suzbijanje ove negativne pojave dosta limitirane.

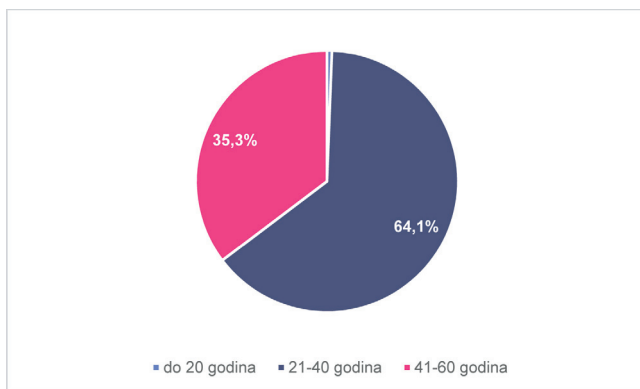
4 Istraživanje stavova o digitalnoj transformaciji u BiH

U okviru ovog izvještaja provedeno je istraživanje uticaja pandemije COVID-19 na procese digitalne transformacije u organizacijama (privrednim i drugim). Tom prilikom se nastojalo istražiti i koliko su se eventualne promjene održale u uslovima novog normalnog vremena, koje su prepreke tom procesu, te kakve se preporuke mogu dati u cilju unapređenja procesa digitalne transformacije. Kao instrument za prikupljanje podataka korišten je originalno kreirani anketni upitnik, a anketiranje je provedeno u mjesecu martu 2022. godine. U istraživanju je korišten prigodan uzorak (167 ispitanika) uz primjenu CAWI i MAWI metode prikupljanja podataka. Upitnik se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu sadrži pitanja koja se odnose na socio-demografske karakteristike ispitanika (spol, životna dob, veličina organizacije i radni status u organizaciji). Drugi dio upitnika sadrži pitanja i tvrdnje koje se odnose na stavove u vezi s promjenama koje donosi digitalna transformacija, održivost istih, te prepreke i preporuke u tom procesu. Stavovi ispitanika su mjereni uz korištenje petostepene Likertove skale. Struktura uzorka, s obzirom na spol i starost ispitanika prikazana je na slici 1 i slici 2.

Slika 1. – Struktura uzorka prema spolu ispitanika

Slika 2. – Struktura uzorka prema starosti ispitanika

Izvor: Autori

3.1. Uticaj pandemije COVID-19 na digitalnu transformaciju u BiH

U ovom dijelu istraživanja analizirali smo vrstu i nivo promjena usmjerenih na digitalnu transformaciju koje su se desile u organizacijama kao posljedica pandemije COVID-19.

Tabela 1. – Promjene koje su se desile za vrijeme pandemije COVID-19

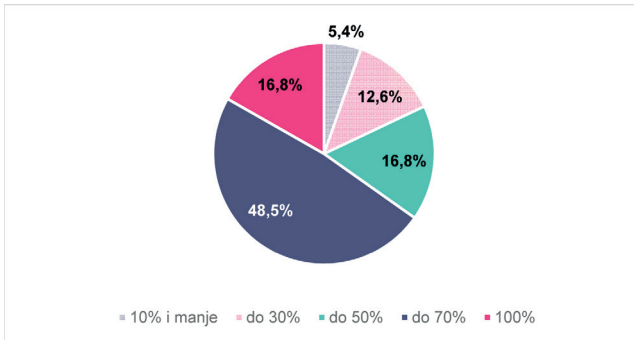
Promjena	Da (%)	Ne (%)
Usmjeravanje prema radu od kuće (potpuno ili djelimično)	65,3	34,7
Povećana potražnja kupaca putem online prodaje	54,5	45,5
Značajnije korištenje naprednih IT tehnologija u poslovanju i donošenju poslovnih odluka	79,0	21,0
Značajnije korištenje Clouda u smislu čuvanja i distribucije podataka	61,1	38,9
Povećanje troškova povezanih sa sigurnošću podataka	53,9	46,1
Povećanje broja treninga o korištenju digitalnih tehnologija za zaposlenike	53,9	46,1

Izvor: Autori

Iz tabele 1 se vidi da je čak 79% ispitanika reklo da se za vrijeme pandemije desilo značajnije korištenje naprednih IT tehnologija u poslovanju i donošenju poslovnih odluka. Također 65,3% njih je potvrdilo da se desilo potpuno ili djelimično usmjeravanje prema radu od kuće.

Slika 3 prikazuje sadašnji procenat interakcija organizacija s kupcima i dobavljačima, poslovnim partnerima, zaposlenicima, koje su digitalizovane (e-mail, društvene mreže, zoom, google meet i sl.). Vidimo da samo 5,4% ispitanika navodi da ima manje od 10% interakcija s kupcima koje su digitalizovane, dok 16,8% navodi da su njihove interakcije potpuno digitalizovane. Ono što je posebno dobro jeste to da je preko 80% ispitanika navelo da je u njihovim organizacijama više od polovine interakcija digitalizovano.

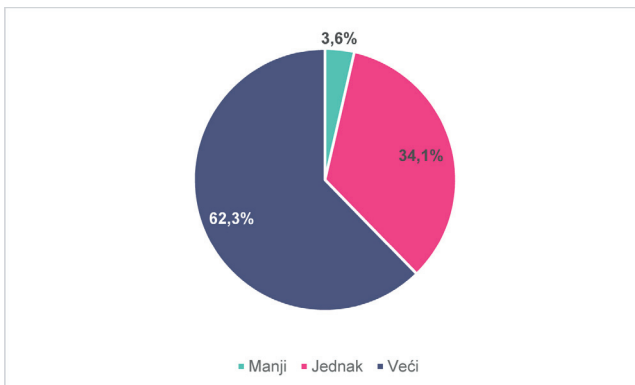
Slika 3. – Nivo interakcija s klijentima koje su digitalizovane (%)

Izvor: Autori

Slika 4 pokazuje promjene u odnosu na nivo digitalnih interakcija organizacija s kupcima i dobavljačima, poslovnim partnerima i zaposlenicima prije pandemije COVID-19. Čak 62,3% ispitanika je navelo da je nivo interakcija koje su digitalizovane veći u odnosu na period prije pandemije.

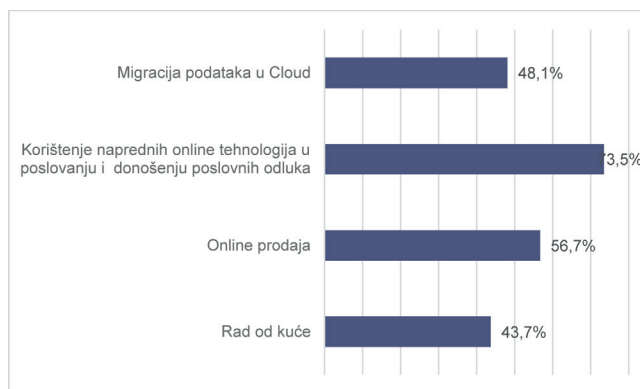
Slika 4. – Nivo digitalnih interakcija u odnosu na period prije pandemije (%)

Izvor: Autori

Na slici 5 su prikazani odgovori ispitanika u vezi s procjenom promjena koje su se desile, a za koje vjeruju da će se održati i nakon pandemije. Najveći procenat ispitanika (73,5%) vjeruje da će se korištenje naprednih IT tehnologija u poslovanju i donošenju poslovnih odluka održati kao trajna promjena. Interesantno je da 43,7% ispitanika vjeruje da će se kao promjena održati i rad od kuće.

Slika 5. – Promjene za koje se vjeruje da će se održati i nakon pandemije

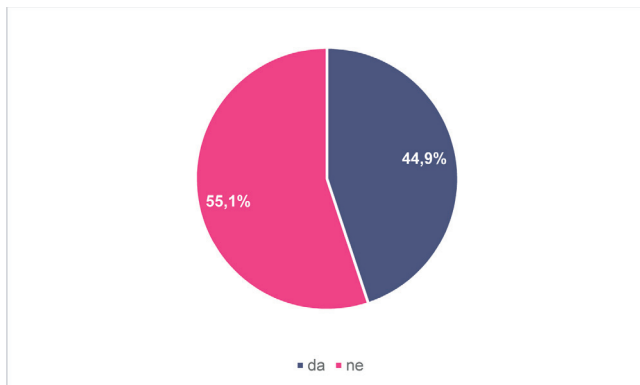
Izvor: Autori

3.2. Digitalna transformacija

U ovom dijelu istraživanja je analiziran proces digitalne transformacije u organizacijama. Pod time se podrazumijeva usmjerenost organizacija na ovaj proces, prepreke i preporuke za unapređenje procesa digitalne transformacije, kao i percepcija ovih promjena na radna mjesta.

Iz slike 6 se vidi da više od polovine ispitanika (55,1%) smatra da je digitalna transformacija u ovom momentu jedan od najvažnijih prioriteta u njihovoj organizaciji.

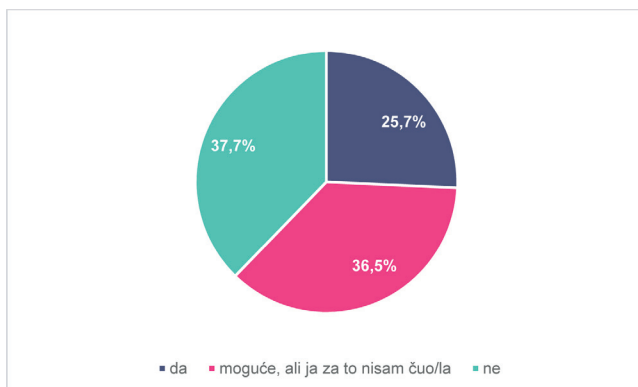
Slika 6. – Digitalna transformacija kao jedan od najvažnijih prioriteta organizacije

Izvor: Autori

Iako je više od polovine ispitanika naglasilo digitalnu transformaciju kao prioritet, svega 25,7% njih je navelo da njihova organizacija posjeduje dokument strategije digitalizacije poslovanja.

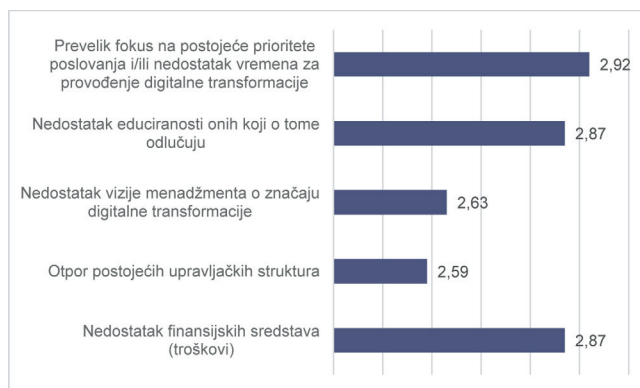
Slika 7. Postojanje strategije digitalizacije poslovanja

Izvor: Autori

U vezi s preprekama u procesu digitalne transformacije ispitanici su iznosili stavove na pet tvrdnji. Korištena je Likertova petostepena skala (od 1 “vrlo mala prepreka” do 5 “vrlo velika prepreka”). Pouzdanost mjerne skale je utvrđena izračunom Cronbach’s Alpha koeficijenta koji iznosi 0,845. Ova vrijednost ukazuje na prihvatljivost mjerne skale u smislu njene pouzdanosti i unutrašnje saglasnosti.

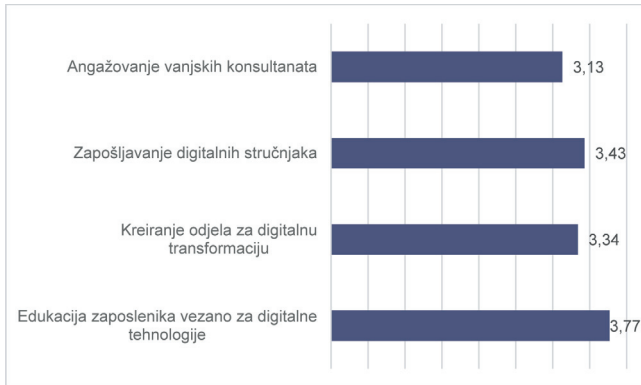
Slika 8. – Stavovi ispitanika u vezi s preprekama u procesu digitalne transformacije (srednje vrijednosti)

Izvor: Autori

Rezultati prikazani na slici 8 pokazuju da su ispitanici kao najveću prepreku u procesu digitalne transformacije označili prevelik fokus na postojeće prioritete poslovanja, nedostatak finansijskih sredstava i nedostatak educiranosti donositelja odluka. Ipak, u cjelini gledajući srednje vrijednosti odgovora ispitanika, navedene prepreke nisu ocijenjene kao velike.

Slika 9. – Stavovi ispitanika u vezi s preporukama u procesu digitalne transformacije (srednje vrijednosti)

Izvor: Autori

Kada se radi o preporukama u procesu digitalne transformacije ispitanici su iznosili stavove na četiri tvrdnje. Korištena je Likertova petostepena skala (od 1 "apsolutno se ne slažem" do 5 "apsolutno se slažem"). Pouzdanost mjerne skale je utvrđena izračunom Cronbach's Alpha koeficijenta koji iznosi 0,854. Ova vrijednost ukazuje na prihvatljivost mjerne skale u smislu njene pouzdanosti i unutrašnje saglasnosti.

Slika 9 pokazuje da ispitanici edukaciju zaposlenika u vezi s digitalnom tehnologijom ističu kao najznačajniju preporuku. Veliki dio ispitanika koji su se izjasnili sa "niti se slažem niti ne slažem" može ukazivati da ipak po pitanju preporuka nemaju jasan stav ili znanje o tome.

U vezi s percepcijom uticaja digitalne transformacije na položaj zaposlenika ispitanici su iznosili stavove na tri tvrdnje. Korištena je Likertova petostepena skala (od 1 "apsolutno se ne slažem" do 5 "apsolutno se slažem"). Pouzdanost mjerne skale je utvrđena izračunom Cronbach's Alpha koeficijenta koji iznosi 0,626. Ova vrijednost ukazuje na graničnu prihvatljivost ove mjerne skale u smislu njene pouzdanosti i unutrašnje saglasnosti.

Slika 10. – Percepcija uticaja digitalne transformacije na radna mjesta (srednje vrijednosti)

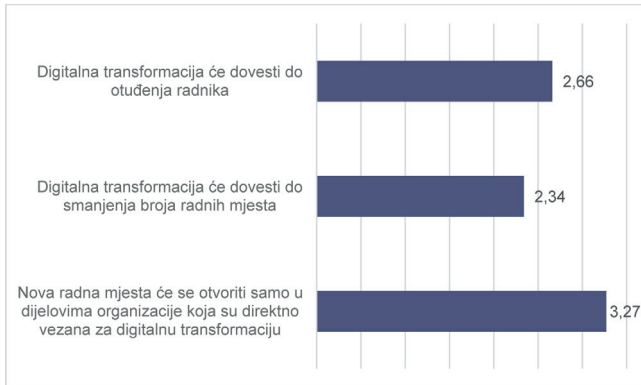

Izvor: Autori

Slika 10 pokazuje kako ispitanici percipiraju uticaj digitalne transformacije na radna mjesta. Ono što je pozitivno u kontekstu ovog procesa je činjenica da se ispitanici u značajnoj mjeri ne slažu s tvrdnjom da će digitalna transformacija dovesti do smanjenja broja radnih mjesta (2,34) i tvrdnjom da digitalna transformacija dovodi do otuđenja radnika. S druge strane, može se reći da su blago optimistični u pogledu uticaja digitalne transformacije na povećanje broja radnih mjesta u dijelovima organizacije koji se direktno vežu za digitalnu transformaciju.

Na slici 11 su prikazani rezultati ispitivanja koji se odnose na percepciju značaja savremenih transformacijskih procesa. Korištena je petostepena Likertova skala (od 1 "veoma mali značaj" do 5 "veoma veliki značaj"). Vidimo da ispitanici percipiraju pametne inovacije i digitalnu transformaciju kao izuzetno značajne, dok s druge strane zelenu transformaciju proizvodnog procesa percipiraju kao značajnu, ali u ovom momentu ne smatraju je toliko značajnom u odnosu na dva druga procesa transformacije.

Slika 11. – Percepcija značaja savremenih transformacijskih procesa (srednje vrijednosti)

Izvor: Autori

3.3. Uticaj socio-demografskih obilježja na stavove ispitanika

U ovom dijelu rada je pomoću One-way ANOVA i t-testa nezavisnih uzoraka ispitivan značaj razlika između odgovora ispitanika s obzirom na njihova socio-demografska obilježja (spol, životna dob, radni status i veličina organizacije).

3.3.1. Uticaj spola na stavove ispitanika

Pomoću t-testa nezavisnih uzoraka ispitivan je uticaj spola ispitanika na njihove stavove o preprekama u procesu digitalne transformacije, kao i uticaju digitalne transformacije na radna mjesta. Rezultati pokazuju da nema statistički značajnih razlika na nivou značajnosti $p < 0,05$ u stavovima ispitanika s obzirom na spol ispitanika.

3.3.2. Uticaj životne dobi na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj životne dobi na stavove ispitanika o preprekama u procesu digitalne transformacije, kao i uticaju digitalne transformacije na radna mjesta. Ispitanici su podijeljeni u tri kategorije s obzirom na njihovu životnu dob (do 20 godina, od 21 do 40 godina, od 41 do 60 godina, dok u kategoriji preko 60 godina nije bilo ispitanika). Rezultati pokazuju da nema statistički značajnih razlika na nivou značajnosti $p < 0,05$ u stavovima ispitanika s obzirom na posmatrane kategorije koje se odnose na životnu dob.

3.3.3 Uticaj radnog statusa na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj radnog statusa na stavove ispitanika o preprekama i preporukama u procesu digitalne transformacije, kao i uticaju digitalne transformacije na radna mjesta. Ispitanici su podijeljeni u tri kategorije s obzirom na radni status (zaposlenik, menadžer i vlasnik). Rezultati analize njihovih stavova prikazani su u tabeli 2. Oni pokazuju da zaposlenici daleko značajnije kao prepreku u procesu digitalne transformacije vide "nedostatak vizije menadžmenta o značaju digitalne transformacije" u odnosu na menadžere i vlasnike. Također, zaposlenici u odnosu na menadžere signifikantno većom preprekom u procesu digitalne transformacije vide "nedostatak educiranosti onih koji o tome odlučuju".

Tabela 2. – ANOVA (stavovi ispitanika prema radnom statusu)

	Post hoc test				
	ANOVA	Sr. vrijednost			
Tvrdnje	Sig.	Zaposlenik	Menadžer	Vlasnik	Sig
Nedostatak vizije menadžmenta o značaju digitalne transformacije	0,010	2,910	2,000	1,930	0,035 0.030
Nedostatak educiranosti onih koji o tome odlučuju	0,008	3,100	2,360		0,023

Izvor: Autori

Kada je riječ o uticaju radnog statusa na preporuke u vezi s digitalnom transformacijom, kao i percepcijom toga kako digitalna transformacija utiče na radna mjesta nisu utvrđeni signifikantno različiti stavovi ispitanika, na nivou značajnosti $p < 0,05$, s obzirom na posmatrane kategorije koje se odnose na radni status.

3.3.4 Uticaj veličine organizacije na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj veličine organizacije iz koje dolaze ispitanici na njihove stavove o preprekama i preporukama u procesu digitalne transformacije, kao i uticaju digitalne transformacije na radna mjesta. Ispitanici su podijeljeni u četiri kategorije s obzirom na veličinu organizacije (manje od 10 zaposlenih, od 11 do 50, od 51 do 250 i preko 250 zaposlenih). Rezultati analize koji su prikazani u tabeli 3. pokazuju da je utvrđena statistički značajna razlika u odgovorima ispitanika iz posmatranih kategorija, na nivou značajnosti $p < 0,05$, samo u vezi s dvjema tvrdnjama koje se odnose na preporuke za unapređenje procesa digitalne transformacije. Kod prve tvrdnje: "Za uspješnu digitalnu transformaciju u mojoj organizaciji je neophodno provesti edukaciju zaposlenika o digitalnim tehnologijama", signifikantno manji stepen slaganja s ovom tvrdnjom je zabilježen u odgovorima ispitanika koji dolaze iz organizacija s manje od 10 zaposlenih i onih koje imaju od 11 do 50 zaposlenih u odnosu na organizacije koje imaju od 51 do 250 zaposlenika. Kod druge tvrdnje: "Za uspješnu

digitalnu transformaciju u mojoj organizaciji je neophodno provesti kreiranje odjela za digitalnu transformaciju”, signifikantno manji stepen slaganja s ovom tvrdnjom je zabilježen u odgovorima ispitanika koji dolaze iz organizacija s manje od 10 zaposlenih u odnosu na ispitanike koji dolaze iz organizacija koje imaju od 51-250 zaposlenih i onih organizacija s preko 250 zaposlenika.

Tabela 3. – ANOVA (stavovi ispitanika prema veličini organizacije)

	Post hoc test					
	ANOVA	Sr. vrijednost				
Tvrdnje	Sig.	manje od 10	11-50	51-250	preko 250	Sig
Edukacija zaposlenika o digitalnim tehnologijama	0,009	3,38	3,44	4,16		0,031 0,037
Kreiranje odjela za digitalnu transformaciju	0,002	2,68		3,77	3,56	0,020 0,015

Izvor: Autori

Kada je riječ o uticaju radnog statusa na prepreke u procesu digitalne transformacije, kao i percepciju toga kako digitalna transformacija utiče na radna mjesta, nisu utvrđeni signifikantno različiti stavovi ispitanika, na nivou značajnosti $p < 0,05$, s obzirom na posmatrane kategorije koje se odnose na veličinu organizacije.

3.4. Diskusija i zaključci

Ovo istraživanje je provedeno u vremenu kada priča o pandemiji COVID-19 polako jenjava, te je interesantno vidjeti na koji je način ona uticala na proces digitalne transformacije u BiH. Jasno je da je jedna od glavnih promjena koje su se dešavale u vremenu

pandemije bilo okretanje digitalnim kanalima poslovanja. Naše istraživanje potvrđuje da su se desile različite pozitivne promjene kada je riječ o procesu digitalizacije poslovnih procesa i kod bh. poslovnih subjekata. Naročito se ističe značajnije korištenje naprednih IT tehnologija u poslovanju i donošenju poslovnih odluka i migracija podataka u Cloud. To potvrđuje i podatak da skoro 2/3 ispitanika navodi da je danas nivo interakcija s kupcima, dobavljačima i zaposlenicima koje su digitalizovane veći u odnosu na vrijeme prije pandemije. Kada je riječ o održivosti promjena koje su se desile, ispitanici smatraju da su značajnije korištenje naprednih IT tehnologija u poslovanju i donošenju poslovnih odluka i online prodaja promjene koje će se održati trajno u preduzećima. Iako je više od polovine ispitanika naglasilo digitalnu transformaciju kao prioritet, svega 25,7% njih je navelo da njihova organizacija posjeduje strategiju digitalizacije poslovanja kao zvanični dokument. Kao najveća prepreka u procesu digitalne transformacije označen je prevelik fokus na postojeće prioritete poslovanja, odnosno nedostatak vremena. To sve pokazuje da se digitalna transformacija koja se dešava odvija uglavnom stihijski i bez jasne strategije, možemo reći da se dešava "iz nužde". Edukacija zaposlenika o digitalnim tehnologijama i zapošljavanje stručnjaka se ističu kao najznačajnije preporuke kada je riječ o procesu digitalne transformacije. Ono što može radovati je postojanje svijesti o značaju digitalne transformacije. Ispitanici percipiraju pametne inovacije i digitalnu transformaciju kao izuzetno značajne procese. Nešto manje značajnim smatraju procese koji su povezani sa zelenom transformacijom proizvodnih procesa, iako je ne podcjenjuju. S druge strane, raduje činjenica da ispitanici ne doživljavaju digitalnu transformaciju kao veliku opasnost za svoja radna mjesta ili proces koji će dovesti do otuđenja radnika. U nastavku ćemo prezentirati nekoliko osnovnih zaključaka i preporuka za digitalnu transformaciju koje se mogu izvesti na osnovu prezentiranih rezultata ovog istraživanja. Pandemija COVID-19 je nedvojbeno dovela do ubrzanja procesa digitalne transformacije, pri čemu postoji uvjerenje da će se mnoge od nastalih promjena održati i u budućnosti.

Postoji jasna svijest o značaju pametnih inovacija i digitalne transformacije.

Kao najveća prepreka u procesu digitalne transformacije označen je prevelik fokus na postojeće prioritete poslovanja, što ukazuje da se digitalna transformacija koja se dešava odvija uglavnom stihijski i bez jasne strategije, više "iz nužde".

Digitalnu transformaciju se ne doživljava kao veliku opasnost za radna mjesta ili opasnost da će doći do otuđenja radnika.

Potrebno je sistemski pristupiti educiranju prvenstveno menadžmenta preduzeća o značaju digitalne transformacije i načinima njenog uspješnog provođenja.

Na nivou preduzeća je nužno više pažnje posvetiti izradi strategije ili drugog dokumenta digitalne transformacije kako bi proces sa stihijskog prešao na planski, uz kontinuiranu edukaciju zaposlenika.

Digitalizacija javne uprave će osigurati izdavanje i korištenje svih dokumenata i isprava u elektronskom obliku, omogućavanje elektronskog plaćanja taksi, naknada i drugih troškova, vođenje upravnih postupaka, povezivanje svih organa uprave itd.

Kreiranje i unapređenje regulatornog okvira za digitalno poslovanje kroz donošenje zakonskih rješenja kako bi se osigurala operativna primjena elektronskog potpisa, uvođenje online trgovine učinilo lakšim i efikasnijim, omogućio razvoj online i mobilnog bankarstva na način kvalitetnije aplikativne primjene u skladu s EU direktivama koje se odnose na otvoreno bankarstvo i stvaranje preduslova za korištenje blockchain tehnologija u budućnosti.

Podrška za formiranje digitalno-inovativnih hubova na bazi saradnje visokoškolskih institucija i coworking organizacija koje će predstavljati mjesta za podršku preduzećima u procesu digitalne transformacije na način da nude informacije, podršku u razvoju i testiranju inovacija, analizu podataka, kontinuiranu edukaciju i umrežavanje.

Privlačenje digitalnih nomada kroz liberalizaciju zakonskih rješenja koja reguliraju boravak i rad stranih državljana i osiguranje prostora za rad s kvalitetnom internet infrastrukturom. Iskustvo ovih osoba kroz povezivanje s domaćim privrednim subjektima i pojedincima može pomoći u procesu digitalne transformacije.

5 Zaključci i preporuke

U okviru izvještaja predstavljene su neke od osnovnih značajki inflacije u Bosni i Hercegovini:

- Prosječno posmatrano prema godinama, u 2019. godini, prosječni godišnji nivo kretanja indeksa hrane je iznosio 1,6%, u 2020. godini 2,7%, u 2021. godini 6,6%, a trenutno u 2022. godini čak 17,4%.
- Posmatrano prema godinama, može se vidjeti da je tokom 2019. godine prosječni rast indeksa kretanja energije iznosio 6,9%, tokom 2020. godine šest posto, u 2021. godine iznosio 7,4%, dok je trenutni nivo kretanja u 2022. godini čak 17,2%.
- Analiza prosjeka prema godinama ukazuje da je tokom 2019. godine prosječni godišnji rast indeksa kretanja prijevoza iznosio 7,4%, tokom 2020. godine 8,2%, u 2021. godini 9,3%, a trenutni nivo u 2022. godini je 12,35. Detalji su prikazani grafički na slici 4.
- Analiza navedenih podataka ukazuje da je tokom prošle godine prosječna plata u FBiH povećana za 72 KM, dok se povećanje prosječnih plata prema kantonima kretalo od 32 KM u USK, do 116 KM u BPK.
- Tokom 2021. godine cijena ulja povećana je za 70%, šećera 45,5%, jabuka za 33,3%, pšeničnog brašna (bijelo) za 30,0%, banana za 26,3%, margarina za 26,2%, toaletnog papira za 25%, graha za 20,0%, kafe za 18,7%, krompira i hljeba za 18,2%, riže za 17,2%, tvrdog sira za 15,6%, zemnog gasa za 14,3%, junetine bez kosti za 13,7%, svježe piletine za 13,3% te soli za 12,5%.

Shodno aktuelnim ekonomskim izazovima, predlaže se model preporuka kojeg čine tri stuba mjera:

1. SOCIJALNA POLITIKA
2. RASTEREĆENJE POSLOVANJA
3. VANJSKOTRGOVINSKA POLITIKA

Fokus socijalne politike je aktiviranje sistema robnih rezervi u Federaciji BiH, odnosno sistema interventnih nabavki u RS. Predlaže se aktivnija uloga ovih sistema, odnosno direkcija u okviru domaćeg društva, s ciljem ublažavanja negativnih efekata aktuelne krize. Konkretna mjera se odnosi na distribuciju prehrambenih proizvoda onima s minimalnim dohotkom. Kao preduslov navedenom potrebno je kroz robne rezerve ili interventne nabavke obezbijediti dostatne količine ovih proizvoda, a zatim odrediti ko će ih i u kojoj količini dobiti (ili redovno mjesečno dobivati). Sada se vide nedostaci nepostojanja socijalnih karti kojima bi se brzo i transparentno identificirali potencijalni korisnici ovih mjera. Svejedno, to je moguće uraditi preko nadležnih institucija koje treba da brzo sinhroniziraju vlastite podatke. Aktivnost distribucije se može obaviti putem izdavanja posebnih vaučera koji bi se koristili kako bi se dobile određene količine prehrambenih proizvoda – npr. litra ulja, kilogram brašna, šećera itd. za jednog člana domaćinstva i slično.

Ekonomska politika se mora fokusirati na rasterećenje poslovanja, tj. smanjivanje troškova obavljanja biznisa u Bosni i Hercegovini. Na ovaj način će se oživjeti ponuda i obezbijediti uslovi za brži izlazak iz krize. U skladu s navedenim, predložena je privremena suspenzija akciza na naftu i naftne derivate u Bosni i Hercegovini – na period od šest mjeseci. Ovaj prijedlog je još uvijek aktuelan u okviru parlamentarne procedure. Istina, u ovom trenutku nema političke volje da se usvoji. Dalje se predlaže privremeno ili trajno ukidanje parafiskalnih nameta na različitim nivoima vlasti, kao i smanjivanje fiskalnog opterećenja na rad u FBiH (smanjivanje zbirne stope doprinosa). Rasterećenjem poslovanja bi se osnažila ponuda, što je bitno u kontekstu stagflacije, ali i povećale plate, posebno u realnom sektoru.

Vanjskotrgovinska politika podrazumijeva aktiviranje dva ministarstva na državnom nivou – Ministarstva vanjskih poslova Bosne i Hercegovine i Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine. Potreban je koordiniran rad ova dva

ministarstva s ciljem zaštite bosanskohercegovačkih izvoznika – naročito onih koji su aktivni na tržištu Rusije i Ukrajine – kao i uvoza. Naime, potrebno je osigurati što više uvoznih alternativa za domaće privrednike kako bi se neometano vodile ekonomske aktivnosti na domaćem tržištu. Kriza je ugrozila globalne lance snabdijevanja i zbog toga je potrebna agilnija vanjskotrgovinska politika s ciljem zaštite domaćih privrednika.

Dodatne preporuke podrazumijevaju:

Olakšavanje ulaska radne snage i dobivanje radnih dozvola. Ova mjera se predlaže uslijed brojnih problema s pronalaskom adekvatne radne snage za potrebe domaće privrede. Svake godine iz BiH odlazi na desetine hiljada radnika, i to najvećim dijelom u zemlje EU, poput Njemačke. S druge strane, zanemariv broj radnika dolazi da živi i radi u BiH. Potrebno je olakšati ulazak radne snage i dobivanja radnih dozvola, te pristupiti izradi strateškog sistema za osiguranje radne snage u BiH. Ovaj sistem bi identificirao, regrutirao, dovodio, aktivirao i društveno integrisao inostrane radnike.

Poticanje ekonomije brige. Riječ je o dijelu ekonomije koji se odnosi na formalnu i neformalnu brigu o drugima – djeca, stari, osobe s invaliditetom ili druge osobe u stanju potrebe. Poticanje i inovacije u okviru ekonomije brige se mogu odnositi na reformu i unapređenje velikih socijalnih sistema poput zdravstvenog, obrazovnog i sistema socijalne zaštite. Pored toga, moguće je unaprijediti uslove neformalne brige kako bi se oslobodio potencijal žena na tržištu rada.

Digitalna transformacija. Nužno je krenuti s procesima digitalne transformacije javne uprave, privrede i bosanskohercegovačkog društva. Ovi procesi su bitni zbog unapređenja ekonomskih performansi, ali i lakše adaptacije na izazove postojećih i budućih ekonomskih kriza.

Reforma velikih javnih poduzeća. Kao što se navodi u brojnim domaćim i međunarodnim izvještajima, reforma velikih javnih poduzeća koja predstavljaju teret za domaću ekonomiju, jedan je od bitnih reformskih pravaca i potrebno je ubrzati realizaciju aktivnosti po ovom pitanju.

6 Izvori

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016): Anкета o potrošnji stanovništva, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2018/CIS_01_2015_Y1_0_HR.pdf
2. Durkić R., (2021), Mahmuzić: Bankarski sistem je stabilan, ali treba izbjeći konflikte i fokus vratiti na ekonomiju, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/finansije/mahmuzic-bankarski-sistem-je-stabilan-ali-treba-izbjeci-konflikte-i-fokus-vratiti-na-ekonomiju/211224038> (01.03.2022.)
3. EBRD, (2021), Country Assessments: Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewi7glGRw9D2AhXSCuwKHfBGAcYQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fpublications%2Ftransition-report-202122-bosnia-and-herzegovina&usg=AOvVaw1KKFN-23Fqx3rC1xsJGvt6> (01.03.2022.)
4. FENA, (2021), Firme u FBiH traže da se omogući uvoz radne snage, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/firme-u-fbih-traze-da-se-omoguci-uvoz-radne-snage/211102090> (03.02.2022.)/ovih-pet-proizvoda-je-najvise-poskupjelo-u-bosni-i-hercegovini/211020138
5. Hambo S., (2021), Ministar vanjskih poslova Njemačke za Klix.ba: Nećemo slati novac u entitet koji radi na uništenju BiH, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/ministar-vanjskih-poslova-njemacke-za-klix-ba-necemo-slati-novac-u-entitet-koji-radi-na-unistenju-bih/211111044> (02.02.2022.)
6. Pamuk M., (2021), Ovih pet proizvoda je najviše poskupjelo u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/ovih-pet-proizvoda-je-najvise-poskupjelo-u-bosni-i-hercegovini/211020138> (02.02.2022.)

Četvrti kvartal 2021.